

МОЛОДІЖНА АСОЦІАЦІЯ РЕЛІГІЄЗНАВЦІВ

Молодежная ассоциация религиоведов

Youth Association for the Study of Religions

РЕЛІГІЄЗНАВЧІ НАРИСИ

РЕЛИГИОВЕДЧЕСКИЕ ОЧЕРКИ

Essays on Religious Studies

3

2012

УДК 294.527

ББК 86.39

Р 36

РЕЛІГІЄЗНАВЧІ НАРИСИ
РЕЛИГИОВЕДЧЕСКИЕ ОЧЕРКИ
Essays on religious studies

Свідоцтво про реєстрацію КВ № 15424-3996 Р

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Вікторія КРИШМАРЕЛ (*головний редактор номеру*)

Денис БРИЛЬОВ

Лариса ВЛАДИЧЕНКО

Олександра ДЗЮБА

Олег КИСЕЛЬОВ

Ольга МУХА

Віталій ХРОМЕЦЬ

Дизайн обкладинки

Ольга СЕРДЮК

Літературний редактор

Анна ХАВРУСЬ

Електронна скринька

ers.yasr@gmail.com

ISSN 2221-1535

© Молодіжна асоціація релігіє знавців
© Автори статей, перекладачі, упорядники

ЗМІСТ

<i>Від редколегії.....</i>	5
РЕЛІГІЄЗНАВСТВО У СХІДНІЙ ЄВРОПІ	
<i>Антоанета Николова. Изучение религий в Болгарии.....</i>	7
<i>Булчу Хоппал. Про релігієзнавство в сучасній Угорщині.....</i>	20
ТЕОРІЯ ТА МЕТОДОЛОГІЯ	
<i>Ольга Муха. Постмодерністська методологія для релігієзнавства.....</i>	28
<i>Денис Шестопалец. Объективность и/или конфессиональность? Проблема «инсайдер-аутсайдер» в исследовании религии.....</i>	47
ВЧЕННЯ ТА ПРАКТИКА	
<i>Ігор Ранця. Принцип канонічної території у православному віровченні та міжцерковних взаєминах.....</i>	62
<i>Андрей Шабашов. Основные формы народной религиозности гагаузов. К постановке проблемы.....</i>	74
РЕЛІГІЯ ТА КУЛЬТУРА	
<i>Руслан Халиков. Интерпретации таро во французском оккультизме XIX века: между Просвещением и Романтизмом.....</i>	93
<i>Ігор Колесник. Дзен-буддизм і Захід: феномен адаптації релігії в культурі.....</i>	108
ПЕРЕКЛАД	
<i>Рендел Стадстіл, Пеггі Кабрера. Першоджерела з релігієзнавства он-лайн: приклади навчальних вправ.....</i>	122
АРХІВ	
<i>Агатангел Крымский. Общий исторический очерк бабизма.....</i>	154
НОВИНКИ ЛІТЕРАТУРИ	
<i>Фрагмент стенограми презентації збірника «Хортицький семінар: Сакральна географія і феномен паломництва: вітчизняний і світовий контекст».....</i>	162
<i>Саид Исмаилов. Рецензия на: Брильов Д.В. Ислам: история, ви- ровчення та культова практика: підручник.....</i>	172
<i>Анна Марія Басаурі Зюзіна. Рецензия на: Андросова В.І. «Рух Хабад Любавич: від виникнення до сьогодення».....</i>	176
<i>Олексій Савченко. Філософствування на фоні буддизму. Відгук на: Саух Ю.П. Філософія буддизму. Глобалізаційний вимір.....</i>	181
БІБЛІОГРАФІЯ УКРАЇНСЬКОГО РЕЛІГІЄЗНАВСТВА – 2010- 2011 р. р.	187
ДИСЕРТАЦІЇ З РЕЛІГІЄЗНАВЧОЇ ПРОБЛЕМАТИКИ – 2011 р. ...	197

ДИСЕРТАЦІЇ ЗІ СПЕЦІАЛЬНОСТІ 09.00.11 – РЕЛІГІЄЗНАВСТВО (1998-2011 р. р.)	204
ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРІВ, ПЕРЕКЛАДАЧІВ ТА УПОРЯДНИКІВ	208
TABLE OF CONTENTS.....	212

ДЗЕН-БУДДИЗМ І ЗАХІД: ФЕНОМЕН АДАПТАЦІЇ РЕЛІГІЇ В КУЛЬТУРІ

Вступ

Сучасність, в якій Google та Wikipedia набувають рис авторитету, що має відповіді на будь-які питання, знову актуалізує проблему професійного призначення дослідника-гуманітарія. Дійсно, для середньостатистичного користувача інформаційних мереж функція вченого, який займається питаннями знаків, цінностей, символів та тенденцій в культурі, перебуває під питанням. Адже тепер є рядок запитування, введені до якого дані вирішують більшість побутових проблем ґносеологічного характеру. Дехто із читачів заперечить – а як же аналіз? критика? прогнозування? Хіба не гуманітарій має робити спроби здійснити всі необхідні операції із даними, щоб культура стала зрозумілішою?

Мали, мабуть, рацію письменники-фантасти, які описували варіант розвитку подій, коли комп'ютерні технології включають людей до переліку шкідливих паразитів і в один момент, рятуючи біосферу, захочуть їх знищити. Якщо сформулювати цю думку більш академічно, то вона звучатиме як аргумент на користь гуманітарної науки: людина є саме тим ірраціональним фактором, який постійно буде перешкоджати досконалості аналізу та прогнозу нелюдській формі розуму. І тут на перший план виходить гуманітарна сфера досліджень, в якій фактори статистичної похибки не можуть стати перешкодою для висновків, просто останні ніколи не можуть бути остаточними та носитимуть гіпотетичний характер.

На відміну від гуманітаристики, природознавство може використовувати технічний інструментарій, за допомогою якого гіпотези підтверджуються або спростовуються: в межах експерименту моделювання можна цілком адекватно продемонструвати здатності фізичної матерії; можливим є прогнозування змін, яких зазнає об'єкт в майбутньому (у різних проміжках часу).

Натомість в гуманітарній науці настільки чистий експеримент здійснити неможливо, оскільки люди – складові експерименту – постійно опираються намаганням провести загальну історичну лінію, передбачити момент настання «кінця історії», «світлого майбутнього» тощо. На жаль, це означає також відмову від здатності аналізу і простеження усіх закономірностей, без чого будь-яка культу-

рологія – це лише історія культури, філософія – історія філософії, а релігієзнавство – лише історія релігії.

В нашій розвідці ми хочемо звернути увагу на прогностичну функцію, яка цікава тим, що за певних сприятливих обставин може не лише виражати сподівання людства, але й скласти фундамент для мислення, свідомості та виразити неவிпадковість їхньої наявності. Метою нашого дослідження є розгляд дзен-буддизму в історико-культурній площині, точніше, процес його взаємодії із західною культурою на різних культурних підрівнях.

Одним із перших у цій галузі став нарис У. Еко, який вийшов у 1951 р., а потім був перевиданий як частина «Відкритого твору» (1959 р.). Ця робота цікава насамперед тим, що автор демонструє чітку незаангажованість щодо буддизму як екзотичної традиції. Для зручності дослідження виділимо кілька важливих позицій, опираючись на текст У. Еко:

- 1) різниця світоглядів;
- 2) впливи на прозу і поезію;
- 3) взаємодія дзен-буддизму та християнства;
- 4) спонтанність та абстрактний живопис;
- 5) використання ідей Дзен в музиці;
- 6) театр абсурду та ірраціоналізм Сходу;
- 7) психоаналітичні розвідки буддизму;
- 8) філософські аналогії;
- 9) мода на буддизм у природознавстві.

Саме цією схемою ми керуватимемось для викладу аналізованого матеріалу – як актуального часові публікації твору Еко, так і сьогоденню.

Різниця світоглядів

Популярність дзен-буддизму на Заході зумовлена кількома факторами: екзотичність, ірраціональність цієї традиції, «антиінтелектуальність», акцент на інтроверсії, увага до конкретної людини, її життя, та, нарешті, активна діяльність носіїв вчення. На думку багатьох дослідників, буддійська картина світу, буддійська антропологія була тим продуктом, якого потребувала західна людина, змучена нудьгою і кризою. Схід, презентований дзен-буддизмом, був своєрідним вікном із розважальним пейзажем або дзеркалом для відображення прихованих культурних інтенцій. Кожен міг по-

бачити в дзен-буддизмі щось корисне для себе, якісно свіже, раніше недоступне, своєрідний заборонений плід. Результатом цього була оптимістична оцінка перспектив взаємодії Заходу та Сходу у творах Д. Судзукі¹ та А. Уотса², яка виключала аналіз проблемних моментів. На перший погляд, дзен-буддизм став нібито панацеєю для західної культури із її надмірним раціоналізмом, екстравертивністю та его-центрованістю. За аналогією із китайським символом – Інь Сходу доповнило Ян Заходу і таким чином ми отримували свідчення про нову еру людської культури.

Незабаром стало зрозумілим, що дзен-буддизм – цілком інша традиція, яка опирається спробам формально засвоїти її елементи. В сучасній масовій культурі Дзен стає своєрідним брендом, який успішно використовується для продажу різного виду продукції, наприклад, музики, супровідних засобів для медитації, самої техніки медитації у вигляді курсів, індивідуальних занять і ліцензій «майстра». Поверхневий «модний» спосіб сприйняття Дзен не може привести до якісної взаємодії світоглядних картин. Неможливо забути всю історію розвитку західної культури, відкинути її в акті бунтарства і досягти позитивного результату.

Історія ХХ і початку ХХІ століть довела, що дзен-буддизм не зміг стати панацеєю для Заходу, але він також не зник безслідно, адаптувавши певні свої складові у масову культуру, додавши до інтелектуального ландшафту нових форм.

Проза і поезія

Наступною складовою культури, про яку говорить У. Еко у нарисі, є поезія та проза. Йдеться насамперед про бітників, про літературних бунтівників, які у 60-70 рр. ХХ ст. намагалися виправдати власні експерименти із писемним словом, довести право на існування текстів, на створення яких витрачали час та зусилля.

Про характер взаємодії літератури та дзен-буддизму можуть свідчити два показники: 1) *кількість* згадок слів, пов'язаних із буддиським вченням та 2) *якісна динаміка* текстів, які доводили експеримент до крайнощів. Слід згадати в цьому контексті Дж. Керуака із його «Волоцюгами Дгарми»³. В цьому творі багато-

¹ Судзуки Д. Основные принципы буддизма махаяны. – СПб. : Наука, 2002. – 382 с.

² Уотс А. Путь Дзэн. – К. : “София”, Ltd., 1993. – 320 с.

³ Керуак Дж. Бродяги Дхармы // <http://www.umka.ru/liter/dharma.html>.

разово згадуються слова, дотичні до буддизму, але вживаються вони у розумінні, яке не є буддійським. Йдеться про вплітання слів і форми дзен-буддизму в досвід, який своєю сутністю суперечить буддійському вченню – адже ніяк не екстатичне вдоволення алкоголем, наркотиками і сексом є метою складної і комплексної системи духовної практики. Тобто крайнощі досвіду, описаного Дж. Керуаком, свідчать якраз про протилежне розуміння Дзену як чогось, що має на меті посилити егоїстичні прагнення, виправдати будь-які крайнощі замість того, щоб змінити засади буття людини.

Для того, щоб зрозуміти спроби Дж. Керуака і його колег по творчому цеху, слід звернутися в минуле. Характер бунту проти американського «способу життя» був зумовлений не намаганнями змінити сутність культури, перебудувати внутрішній світ людини, а винайти такий спосіб виявлення себе, який міг би шокувати навколишніх, продемонструвати скандальність і здійснити перформанс, звертаючи до себе максимальну кількість здивованих поглядів. Також неадекватно переноситься протистояння конформізму і нон-конформізму у площину ідей дзен-буддизму, що й перетворює Лінь-цзи на ще одного бітника, який все робив аби втішити власне Его, звернути на себе увагу і завдати нищівного удару соціальному устрою.

Всупереч цьому переконанню, ідея Лінь-цзи полягала не в знищенні соціального, а в перетворенні свідомості людини і зняття її прив'язаності до певної картини буття у соціальному вимірі. У. Еко пише з цього приводу: «ніхто із хіпстерів не зауважує того, що Дзен не просто заперечує соціальність як таку, але заперечує у ній конформізм, щоб віднайти соціальність спонтанну, в якій відносини ґрунтуються на вільному і дружньому співіснуванні, де кожен сприймає іншого як частину одного загального тіла»⁴. Пізніше, коли «бунтівні» сподівання молоді минулися, це виразилося також і в прозі, де формується сатиричний стереотипний образ буддиста-європейця або американця; а також в поезії шляхом адаптації форми віршованої форми хокку і танка, в яких виражалося прагнення інтеграції простоти і повноти буття.

⁴ Эко У. Открытое произведение: Форма и неопределенность в современной поэтике / Пер. с ит. А. Шурбелева. – СПб. : Академический проект, 2004. – С. 78.

Цікавою була спроба розмістити буддійську картину світу в площину пост-глобалізації в літературному напрямі кібер-панку. Зокрема йдеться про «Джоні Мнемоніка» У. Гібсона, де інформаційне суспільство втрачає межі попереднього світу, а дзен-буддійський монах може, медитуючи, йти по вулицях мегаполісу, заповненого мільйонами мешканців.

Позитивною стороною адаптації ідей дзен-буддизму в прозі та поезії Заходу є доволі адекватне сприйняття аскетичної простоти, практичності викладу, лаконічності, яка передає не стільки формальний зміст сказаного, скільки глибинний зміст, торкаючись внутрішнього буття. Про потребу відновлення сили поетичного слова на Заході неодноразово згадано у філософських творах М. Гайдегера, можливо, саме дзен-буддизм давав приклад того, що простота слова і чистота серця поета – це не таємниця і цілком досяжна річ. У суспільстві, яке ґрунтується на «об'єктному» ставленні до світу, на споживацькому розумінні, дзен-буддійська простота спілкування із буттям могла би стати рятівним колом, але, на жаль, не стала в тій мірі, щоб її вважати вирішенням кризи творчості. Це пов'язано насамперед зі схильністю озовнішнювати та комерціалізувати західною цивілізацією різноманітних явищ.

Взаємодія дзен-буддизму та християнства

У перших творах, які популяризували дзен-буддизм, Д. Судзукі намагався проголосити прихід майже нової ери в релігії Заходу. На його думку, дзен був кращою системою релігійних ідей, ніж християнство, оскільки в ньому не було міфологічних елементів. Для американців було важливо сприймати будь-яку систему ідей також і в розумінні релігійному, оскільки для них збігалися поняття «моральності» та «релігійності». Це спричинило різкий перехід багатьох гіп у релігійну площину протестантизму або орієнтальних релігійних систем.

Дзен-буддизм виглядав доволі перспективно, оскільки поєднував риси морально-етичної системи, хоча у ньому був необхідний мінімум казок, міфів та вигадок, однак залишався релігією, яка мала доволі чітку систему ідей та практики, перевірену часом. Здавалося би, що гарантованим є успіх та витіснення буддизмом традиційного християнства. Поява громад, монастирів, вчителів була

ще однією ознакою того, що нова ера в релігійній сфері майже на-стала.

Основними рисами, які виділяли Дзен з-поміж інших релігій були:

- 1) існування Бога-творця є необов'язковим;
- 2) буддизм ґрунтується на ідеях, що світ регулюється Законом-Дгармою;
- 3) відсутня ідея, що боги можуть змінювати світ за бажанням або впливати на Дгармічний принцип;
- 4) буддизм – це релігія індивідуальна, де кожен отримує відповідно до зусиль;
- 5) буддизм розглядався як своєрідний протестантизм Азії;
- 6) Будда був людиною, яка перетворила свідомість самостійно⁵.

Ці риси давали Д. Судзукі підстави бути «дзен-оптимістом», зокрема це помітно в його творах до Другої світової війни⁶. Однак зверхнє ставлення до християнської релігійної міфологічності випарувалося після Хіросіми. У 1950 р., після повернення до США, він писав, що релігія, яка ґрунтується винятково на раціональному, на розумі і логіці, не є достатньою для людини. Така релігія не дасть гарантії щодо неповторення трагедії Хіросіми та Нагасакі⁷. Позбутися міфологічного в релігії – це позбутися міфу в кожному із нас, а сама ідея «серця», моральності, духовності – це міфологічні поняття, які не можна аналізувати із позицій винятково науки. Якщо видалити міфологічність із людини, то це може слугувати стимулом до тотальної зміни людини, до контролю її генетичного коду, її душі і, звісно, самого мислення. Таке тотальне заперечення спонтанності людського буття суперечить фундаментальним засадам вчення Будди.

У ХХІ ст. буддизм доволі активно взаємодіє із християнськими конфесіями в межах екуменічного руху, а ставлення до дзен-буддійської релігійної екзотики змінилося на цілком спокійне, оскільки для багатьох європейців та американців монастирі цієї школи стали частиною релігійного ландшафту.

⁵ Юнг К. Йога и запад // О психологии восточных религий и философий. – М. : «Медиум», 1994 // <http://psylib.kiev.ua/>

⁶ Див.: Судзуки Д. Основные принципы буддизма махаяны / Пер. с англ. Пахомова С.В. – СПб. : Наука, 2002. – 382 с.

⁷ Юнг К. Указ. соч.

Спонтанність та абстрактний живопис

Продовжуючи тему взаємодії мистецтва Сходу і Заходу, У. Еко звертається до поняття симетрії та сучасної тенденції асиметричності в образах⁸. Модерна схильність західного мистецтва до експериментів знайшла союзника і водночас виправдання у китайському та японському класичному мистецтвах, яке багато чому завдячує саме дзен-буддизму. Симетрія і пропорційність замінюється непередбачуваністю лінії, мазка або розпливчатістю плями. Основною ознакою, яка дає У. Еко підстави говорити про схожість експресіоністичних картин В.Г. Тобі (V.G. Tobey), Грейвса (M.C. Graves) і Дж. Поллока (P.J. Pollock) із дзен-буддизмом є їхня відкритість, динамічність кольорів, яка засвідчує принципову діалектику буття⁹. З іншого боку, надто легко перекласти «провину» на східні традиції щодо деформації класичного мистецтва. Західна асиметрія доволі суттєво відрізняється від дзен-буддійської. Насамперед йдеться про різницю в свідомості, яка творить це мистецтво, про різницю в меті творіння. Для китайського художника образотворчість є намаганням передати відчуття гармонії буття людини і світу, нерозривність ліній образу ландшафту рукотворного і нерукотворного, а для західного художника модерне мистецтво є площиною для створення ще одного продукту, оскільки саме таку продукцію шукають сучасні покупці – розмити, деформовану, без особливого сенсу, яка демонструє нестримну і неконтрольовану швидкість часу, зайняту бізнесом, перетіканням капіталу та інформації.

Отже, йдеться про різницю у сприйнятті темпоральності, про її швидкість, від якої залежить глибина сприйняття простору і ландшафту. Буддійський образ – це всесвіт, в якому немає неза-лежного існування, все протікає повільно і незворотно, а для західного експресіонізму характерна майже трагічна фрагментарність.

Використання ідей Дзен в музиці

Мабуть, найбільш відомою людиною, яка продемонструвала продуктивність ідей дзен-буддизму для музики, був Джон Кейдж (Cage). Його концерти побутової техніки, хаотичні звуки або парадоксальна тиша, якою він наповнював ефір слухачам, є

⁸ Еко У. Указ. соч. – С. 249.

⁹ Там само, с. 249-250.

свідченням того, що музика найдинамічніше трансформує різноманітні ідеї. Те, що його сприймали як дивака, який жонглює звуками і парадоксально приваблює до себе увагу, лише підсилювало ефект свідомого впливу.

Іншим музикантом, який піддався впливам Сходу, був Ля Монте Янг (LaMonteYoung). Його музичні опуси теж були наповнені монотонністю, каверзністю пейзажів, дисонансами і атональністю. Для дослідника музики він цікавий тим, що демонстрував умовність законів, яким підпорядковується класична музика Заходу, творчо стрибає між острівцями зрозумілої для західного слухача і незбагненої музичної канви, і цей експеримент можна віднести також до позитивного результату в адаптації дзен-буддійських та індуїстських ідей.

Музика є сферою найчутливішою до різноманітних впливів нових ідей, де ці впливи не змушені долати велику кількість стереотипів та культурних фільтрів. В сучасній авангардній та електронній музиці відчутна обопільна взаємодія Сходу та Заходу: поява музики жанрів noise, ambient, field recordings¹⁰ – це явища, в яких електронні технології переплітаються зі зміною свідомості, яка слухає і творить музику. Ці жанри активно розвиваються і в певних країнах Європи (зокрема у Великій Британії, Німеччині, Чехії тощо) не є винятково маргінальними. Наприклад, Браян Іно (Brian Eno), один із найбільш відомих електронних композиторів, написав альбом для залу очікування аеропорту.

Серед «негативних», або комерційних прикладів адаптації можна назвати явище «Будда-кафе». Це мережа ресторанів, кафе, які формально наповнені атрибутикою буддизму, Сходу, але змістовно залишаються продуктом суто західної індустріальної культури, із її капіталістичною парадигмою. Стосовно музичної індустрії, то «Будда-кафе» також доклалося до випуску регулярних збірок композицій електронної музики, яка має на меті підтримати хороший настрій та допомогти відпочити після важкого робочого дня. Ця музика дуже суттєво відрізняється від експериментів Кейджа та Ля Монте Янга, оскільки не спонукає до виходу за рамки сприйняття, до розвитку спонтанності та життєвості досвіду, а залишає в

¹⁰ Noise (англ. шум), ambient (англ. навколишній), field recordings (польові записи) – новітні жанри в музиці, які активно розвивають ідеї спонтанності звуку, природності та наближеності до побутових умов життя людини.

межах цих рамок, підтримуючи атмосферу вдоволеності вже наявним станом речей, комфортом, що, звісно, ніколи не було метою буддійської практики.

XXI століття, в якому інформаційні технології проникли в усі сфери діяльності людини, дало можливість розвиватися музиці, яка в багатьох смислах піддалася впливам Східної естетики, буддійських ідей мінливості, нетривалості життя, принадності простоти та природного «звуку».

Театр абсурду та ірраціоналізм Сходу

Захід зустрівся із театральною культурою Сходу ще в кінці XIX ст., коли прокладалися активно торгівельні шляхи поближче до нових джерел екзотики. Японія, Китай, Індія виявилися країнами, в яких драматургія розвивалася в неповторному руслі, і багато її аспектів шокували перших європейців. На цьому етапі взаємодії було відкрито танцювальну, «бойову» культуру китайських вистав, спокійну і врівноважену культуру театру Но і Кабукі, а також індійський барвистий світ втілених в конкретні образи богів, міфічних героїв.

У XX столітті контраст між Сходом та Заходом проявився у формі театру абсурду Йонеско та Беккета. Іронія, абсурд, яким пронизаний їхній драматичний світ, алогічність доволі схожі до дзен-буддійських хоча би тим, що обидві сторони належать до явищ «кризової епохи». Поруч із цим «в Йонеско та Беккета насмішка пронизана тугою і немає нічого спільного із просвітленістю дзенського мудреця. Однак саме в цьому і полягає новизна східної вістки, причина її безсумнівного успіху: вона співвідносить зі світом ті ж алогічні схеми, які характерні і для літератури кризи, але дає зрозуміти, що саме в повноті їхнього прийняття і міститься вирішення кризи, настає спокій»¹¹.

У схожості, таким чином, міститься і відмінність – те, на чому фіксуються автори театру абсурду як на фундаментальному атрибуті буття, є лише перехідним етапом (хоч і необхідним) для дзен-буддійської практики. Абсурд немає сенсу, якщо він не підштовхує до пошуків його вирішення, до виходу за звичні схеми функціонування свідомості.

¹¹ Там само, с. 255.

І сучасний етап, який хронологічно перебуває у глобалізованому світі, здається, переступив нарешті через межу, яка раніше надавала контрастам таку силу – межа, яка в драматургії (і, як виявилось, в міжкультурній комунікації також) зумовлювала класичну дихотомію подій на сцені і глядачів у залі. Перформенси сучасного театру відкривають двері, які раніше були зачинені, дозволивши глядачеві стати частиною дійства не в ролі пасивного спостерігача, але актора, який хаотично, в дусі постмодерної доби, доповнює собою життєвість сцени. Не в останню чергу до цієї «реформи» долучилися ідеї буддійської філософії, зокрема, ідеї взаємопроникнення явищ світу та відкритості свідомості.

Психоаналітичні розвідки буддизму

Завдяки психоаналізу Захід у ХХ ст. більше уваги почав звертати на внутрішній світ людини. Висновки були різними – доволі критичні стосовно здатності людини раціоналізувати зміст несвідомого, або такі, що виключали будь-які сумніви щодо світлого майбутнього психіатрії. Дзен-буддійська практика зміни свідомості для багатьох психоаналітиків стала своєрідною іконою східної психічної культури, що зумовило інтерес до різних її аспектів, особливостей та різноманітних психосоматичних технік. Цікавими для дослідників є розвідки Е. Фрома¹² та К.-Г. Юнга¹³, які стосувалися традицій формування та адаптації особистості. Показово, що автори прийшли до різних висновків: Е. Фромм вбачав у дзен-буддизмі ще одну психоаналітичну систему, яка орієнтує людину на морально-етичне удосконалення; К.-Г. Юнг більше уваги звертав саме на роботу із несвідомим змістом у східних традиціях, на психопрактичний аспект, і застерігав від необережного засвоєння контемплятивних методів західною людиною.

Теоретичний інтерес спричинив практичну потребу в дослідженнях дзен-буддійської практики дзадзен, а потім і вироблення в межах психоаналітичного напрямку різних методик, схожих до психопрактичних¹⁴. Йдеться про різноманітні дихальні релаксацій-

¹² *Fromm E. Psychoanaliza a buddyzm Zen // Erich Fromm, D. T. Suzuki, Richard De Martino. Buddyzmen i psychoanaliza. – Poznań : Domwydawniczy REBIS, 2006. – pp. 9-110.*

¹³ *Юнг К. Указ. соч.*

¹⁴ *Фео Дж. ди. Дзен-психоанализ // <http://www.psy-analitik.ru/>*

ні техніки, адаптовані варіанти індійської йоги, медитації, які успішно використовуються в межах західної психотерапії. Хоча інтенція на засвоєння психопрактики породила іншу тенденцію, знову ж таки комерційну: відтепер йога, дзадзен, дихальні методи, перетворені та перейменовані на західний взірєць, стають джерелом збагачення, заробітку грошей та шахрайств. Немає і не може бути достатньо розробленої системи перевірки автентичності різноманітних «вчителів», і це породжує доволі часто трагічні випадки. Те, що вчителі дзен-буддизму здобувають у процесі довготривалої важкої праці, на Заході намагаються продати як результат проходження короткочасних курсів, і людина, отримавши ліцензію або сертифікат, переконана, що оздоровилася раз і назавжди від душевних проблем, а також має право втручатися в житті інших.

Також слід пам'ятати, що психотехніки мали і прогнозовано «девіативний» вплив на свідомість людини, про який євро-пейські «комерційні» вчителі або не знають, або не хочуть говорити, побоюючись втрати потенційних клієнтів. Ідея «девіантної» зміни психіки полягає в тому, що в процесі практики неофіт зумисне долає межу звичного побуту, мислення, усвідомлення феноменів, і його завданням є повернення назад в буття вже «пробудженим». Якщо для монаха дзенського монастиря або індійського ашраму є відведеним спеціальне місце і час, в межах якого він може повністю віддатися процесу трансформації свого Я, то бізнесмену або офісному працівнику така зміна може кардинально зруйнувати кар'єру і здоров'я. Немає сумнівів, що психічна дійсність – це також дійсність із власними законами, але, на жаль, відсутні загальнопоширені критерії, згідно із якими можна попередити негативні наслідки.

Філософські аналогії

Не оминули процеси взаємодії і західної філософії. Варто згадати про те, що зустріч із буддійською філософією відбувалася ще за часів А. Шопенгауера. Можливо, ця зустріч не була плідною, але в дискурс вже тоді потрапили основні терміни буддійського вчення.

Поступово, внаслідок перекладацької діяльності як західних, так і східних науковців, Захід отримав можливість більш глибоко ознайомитися із основними проблемами та способами їхнього

вирішення в буддійській традиції. В дійсності проблеми аналогічні як на Заході, так і на Сході – особливо це стосується антропологічних вимірів. Різниця (доволі кардинальна) полягає в шляхах подолання цих проблем. Стосовно дзен-буддизму, то аналогії, які проводять із філософією Л. Вітгенштайна, М. Гайдегера або екзистенціалістами¹⁵ є швидше винятком із правила. Ідея простоти мислення, повернення до буття, алогічності, спонтанності творчої діяльності і відмови від плідіння концепцій – це явище недавнього періоду історії Заходу, тому цілком виправдані підозри стосовно «східних» впливів, але наскільки продуктивними є ці впливи, доведеться спостерігати ще не одному поколінню дослідників. Оптимізм А. Уотса виправдовується хоча би незаперечним фактом: дзен-буддійська філософія продемонструвала здатність простого слова, ірраціональної складової життя людини бути фундаментом для здорової, творчої свідомості.

Неоднозначним є вплив східних філософських систем на розвиток філософії постмодернізму, на ідеї полісемантизму, розмитості меж, відсутності Центру, Автора, які були характерними для класичної філософської традиції Заходу. Ще чекає свого дослідження аналогічність ідеї «мережі Індри», центральної в «Аватамсак-сутрі» та інформаційної мережі Інтернет, зв'язок ідеї сансари та медіапростору, проблема зміненої свідомості та симулякрів як результату здатності до конструювання дійсності.

Мода на буддизм у природознавстві

Якщо у філософії вплив буддійських ідей ще потрібно дослідити, то в природознавстві їх активно застосовують в теоретичних напрямках. Зокрема, йдеться про теоретичну фізику, яка готова продукувати найнесподіваніші гіпотези заради наукового розвитку. Буддизм для багатьох став майже панацеєю, що дозволить науковцям зробити етичний вибір на користь людства, а не технології. Ф. Капра, один із прихильників «буддійської революції», писав: «відкриття сучасної фізики пропонують дослідникам два шляхи: перший веде до Будди, другий – до Бомби, – і кожен вчений сам повинен обрати свій шлях»¹⁶. Цей вибір набуває гостроти також тому, що великий відсоток науковців зайнятий у військовій промисловості,

¹⁵ Уотс А. Путь Дзэн / Пер. с англ. Ю. Михайлин. – К.: София, 1993. – 320 с.

¹⁶ Капра Ф. Дао физики / Пер. с англ. Трилис В. – М.: София, 2008. – С. 45.

розробляючи не корисні засоби для покращення життя, а найефективнішу зброю, технологію руйнування. Це не може не насторожувати, не турбувати та ігноруватися. Сучасна цивілізація Заходу створила такі умови, коли інтелектуальна еліта займається питаннями не оздоровлення культури, не удосконаленням свідомості та перетворенням цивілізаційної парадигми на більш екологічну, а збільшенням тіні, яка від часів Холодної війни супроводжує Землю – тіні Атомної Бомби. Перефразовуючи відомого дослідника М. Верховена, розрив між розумом та вірою став настільки відчутним для Заходу, що для багатьох буддизм виглядав найпривабливішим способом порятунку¹⁷. Парадоксальним чином, навіть за наявності великої кількості авторитетних публікацій, збільшення кількості прихильників екологізації технології, виробництва, дуже часто намагання щось змінити у глобалізованому світі в кращу сторону, віддалити загрозу знищення людства, ототожнюються із «екзотичними» впливами дзен-буддизму, а отже є чимось несерйозним, чимось на кшталт розваги молодих людей і дивакуватих науковців, яких ніколи не бракуватиме. Замість того, щоб намагатися зрозуміти послання, яке принесло вчення дзен-буддизму зі Сходу, йому відводять культурну резервацію і поступово забувають.

Висновки

Отже, проаналізувавши причини, чому дзен-буддизм зачарував у ХХ ст. Захід, ми погодимося зі словами У. Еко, який писав: «стосовно абсолютної значимості дзен для західної людини, хотілося би зробити серйозні застереження. Навіть від буддизму, який сповідує прийняття життя, західний дух завжди буде відходити в силу незнищеної потреби змінювати це прийняте життя відповідно із вимогами Розуму»¹⁸. На нашу думку, Захід не є фіксованим поняттям: якщо у ХХ столітті ще подекуди зберігалася класична віра в здатність Розуму, в присутність Творця, Логосу, то завдяки критиці постмодерністами засад цієї віри висновки щодо результатів взаємодії буддійської традиції та європейської культури не можуть бути однозначними. За відсутності абсолютного контролю Розуму, його перетворюючої функції, на перший план виходять

¹⁷ Verhoeven M. J. Buddhism and Science: Probing the Boundaries of Faith and Reason // Religion East and West, Issue 1, June 2001, pp. 77-97.

¹⁸ Еко У. Указ. соч. – С.268.

маргінальні явища, до яких належать ті, що були предметом нашого розгляду.

В сучасному культурному просторі, який формується внаслідок взаємодії різних традицій, важко бути впевненим в дійсності традиційних структур, але це лише посилює необхідність в актуалізації ролі дослідника-гуманітарія. Цей новий тип дослідника мусить бути готовим йти не від загального образу буддизму як феномену, а від кожного конкретного відображення його ідей на різних рівнях культури. Традиційно буддизм сприймається як щось цілісне, однорідне, але це штучний конструкт і, швидше за все, проблеми, які пов'язані із ним, потребують переосмислення саме в цьому контексті: в процесі адаптації вчення Будди на Заході формувалася «місцевий» вид буддизму, і доки основна увага дослідників була звернена на Схід географічний, Схід духовний вже став органічною складовою західно-європейського культурного простору.

Таким чином, феномен популярності екзотичної буддистської традиції в масовій культурі Заходу дозволив розкрити проблему методології гуманітарного пізнання. Водночас ця проблема не спростувала здатності до прогнозування, а, навпаки, демонструє перспективність та результативність досліджень у цій сфері.

Igor Kolesnyk

Zen and West: Phenomenon of Adaptation of Religion in Culture

The article deals with the main cultural spheres in which Zen-Buddhism and West have been connected. The author demonstrated the possibility of analysing and prognosing intercultural dialogue and its results based on the principles of objectivity and the fundamental principles of science. The author analyzes main reasons of the situation which has occurred in today's mass-culture concerning the forms of traditional Buddhist worldview.

Інформація про авторів, перекладачів та упорядників

Сфера наукових інтересів: теоретико-методологічні проблеми релігієзнавства, соціології релігії, міжконфесійні та міжрелігійні відносини, державно-церковні відносини, історія релігієзнавства.

Контактний e-mail: oleg.kyselov@gmail.com.

Колесник Ігор Миколайович

Кандидат філософських наук, асистент кафедри теорії та історії культури Львівського національного університету ім. І. Франка.

Сфера наукових інтересів: буддологія, психологія і феноменологія релігії, аналітична психологія.

Контактний e-mail: ikkimarsan@gmail.com.

Кришмарел Вікторія Юрївна

Кандидат філософських наук, старший науковий співробітник лабораторії суспільствознавчої освіти Інституту педагогіки НАПН України.

Сфера наукових інтересів: Сакральне образотворче мистецтво, релігійна етика в освіті, філософія релігії.

Контактний e-mail: krishmarel@ukr.net.

Крымский Агафангел Ефимович (1871-1942)

Академик АН Украины, неперемінний секретарь АН України, заведуючий кафедрой КГУ (1918-1941 (с перерывами)).

Сфера наукових інтересів: історик, письменник, перекладач, востокознавець, тюрколог і семітолог; філателіст.

Мельничук Юрій Сергійович

Студент ІФОН НПУ ім. М. П. Драгоманова, голова релігієзнавчої секції студентського наукового товариства ІФОН НПУ ім. М. П. Драгоманова, член МГО МАР.

Сфера наукових інтересів: християнська обрядовість, християнська теологія, обряди вигнання злих духів у християнстві, соціологія релігії, психологія релігії.

Контактний e-mail: y.melnichuck@gmail.com.

Муха Ольга Ярославівна

Кандидат філософських наук, доцент кафедри культурології ІФОН Національного педагогічного університету імені М. Драгоманова.

TABLE OF CONTENTS

<i>Editorial</i>	5
RELIGIOUS STUDIES IN EASTERN EUROPE	
<i>Antoaneta Nikolova</i> . Study of Religion in Bulgaria.....	7
<i>Bulcsú K. Hoppal</i> . On Contemporary Religious Studies in Hungary.....	20
THEORY AND METHODOLOGY	
<i>Olha Mukha</i> . Post-modernism Methodology for Religious Studies.....	28
<i>Denys Shestopalets</i> . Objectivity and/or Confessionalism? The Insider- Outsider Problem in the Study of Religion.....	47
DOCTRINE AND PRACTISE	
<i>Ihor Rantsya</i> . Principle of Canonical Territory in Orthodox Theology and Inter-Church Relations.....	62
<i>Andrey Shabashov</i> . Basic Forms of Religion of the Gagauz People. Stating the Problem.....	74
RELIGION AND CULTURE	
<i>Ruslan Khalikov</i> . Interpretations of Tarot in XIX century French Occultism: between the Enlightenment and the Romanticism.....	93
<i>Igor Kolesnyk</i> . Zen and West: Phenomenon of Religion. Adapting in Culture....	108
TRANSLATION	
<i>Randall Studstill, Peggy Cabrera</i> . Online Primary Sources in Religious Stu- dies: Active Learning Exercises for Information Literacy Instruction.....	122
ARCHIVES	
<i>Ahatanhel Krymskyj</i> . The General Historical Overview of Babism.....	154
NEW BOOKS	
Fragment Transcript of Book Presentation: “Khortytskyi Workshop: Sacred Geography and the Phenomenon of Pilgrimage: Domestic and Internation- al Context”	162
<i>Said Ismagilov</i> . Review: <i>Brylov D.</i> Islam: History, Faith and Religious Practices... <i>Anna Maria Basauri Zyuzina</i> . Review: <i>Androsova V.</i> "Movement Chabad Lu- bavitch, from Inception to the Present"	172
<i>Alexei Savchenko</i> . Philosophizing around the background of Buddhism. Re- view: <i>Saukh J.</i> The Philosophy of Buddhism. Dimension of Globalization.....	181
BIBLIOGRAPHY OF UKRAINIAN RELIGIOUS STUDIES – 2011.....	187
PH. D. THESIS ON RELIGIOUS ISSUES – 2011.....	197
PH. D. AND DR. THESIS ON SPECIALTY 09.00.11 – RELIGIOUS STUDIES (1998-2011)	204
INFORMATION ABOUT AUTHORS, TRANSLATORS, COMPILERS	208